

Dengang sønderjyderne forlangte deres kirke tilbage

af *Anders Raabauge*

*People got the power
to redeem the work of fools
(Patti Smith)*

Intet nyt under solen. Den netop udkomne bog ”Værdikamp og folkeuro” fortæller et interessant stykke kirkehistorie med klare paralleller til 2016. Det er græsroddernes oprør mod eliten, dengang som nu. Eneste forskel er at en opstand dengang kunne være åndeligt motiveret.

Forfatteren er tidligere leder af Landsarkivet i Aabenraa, dr.phil. Lars N. Henningsen, specialist i Slesvig-Holstens historie. Og hans værk fortæller om et drabeligt sammenstød i 1797 mellem statsmagt og folkelighed.

Oplysningssideerne har på dette tidspunkt grebet mange af de intellektuelle, som jo, dengang som nu, var et let bytte for trends, halsende efter enhver lygtemand, der forjætter nye tider, blot man kapper fortøjningen til ”mørk” tradition og gammelt skrammel - det fra fædrene overleverede gyldne arvegods.

Egentlig passede Oplysningens fransk-tyske strømning til kirke og kristendom som en boksehandske til et blåt øje (med den engelsk-amerikanske er det en anden sag, men den var det desværre ikke, man herhjemme lagde sig efter). Den kontinentale Oplysning kronede den menneskelige fornuft, der fik status af erstatningsreligion. Revolutionen i Frankrig guillotinerede jo også præster og lod kirker omdanne til templer for fornuften.

Ikke desto mindre mente mange protestanter mod nord, at også kirken burde få lagt et drop ind, som kunne lade denne strømning flyde ind i dens legeme. Ja, herhjemme var det en hovedsag; som Georg Brandes bemærkede med ærgrelse: den rigtige Oplysning slog i Danmark ikke igennem i filosofi og litteratur, men kun i ”den ynkeligt afblegede form af teologisk rationalisme.”

Henningsen fortæller i sin bog meget interessant, at akademisk forfængelighed hos teologerne spillede en rolle, dengang som nu. Mange af dem var begyndt at skamme sig

over deres fag, som efterhånden blev set skævt til af de mest progressive på de øvrige fakulteter.

Og allerede dengang var det blevet almindeligt med agnostiske stud.theol"er. En senere rektor i Slesvig by mindes sin studietid på teologi på Kiels Universitet i 1790"erne:

"De fremtidige teologer var ikke troende, men anså ikke bare dogmatikken som et brødstudium, men ganske konsekvent kirken som vores kommende forsørgelsesanstalt, hvor enhver måtte finde ud af det med den kirkelige tro som han kunne."

Teologer med fingeren på tidsåndens puls, mente, at kirken ikke måtte falde ud af trit med verdslighedens ideologiske manøvrer. Den teologiske rationalisme ønskede at feje alt det ud, som den antog var groet i en folkelig overtro mistbænk: ud med arvesynden, ud med treenigheden, ud med Jesu mirakler og ud med kødets opstandelse, denne alt for uidealistiske, påtrængende konkrete fabel. Og fra gudstjenesten skulle forsvinde korstegnelse, opløftning af brød og vin forud for nadveren, fornægtelse af djævelen ved barndedåb og udveksling af ringe ved vielsen.

I stedet skulle kristendommen lægges om til at være en moralsk (i dag "etisk") lære, der henvender sig til det ædle i mennesket, fremelsker og dyrker denne kerne, så den kan vokse og folde sig ud.

Vi bliver ved fornuftens og dydens hjælp fuldkomne i dette liv, ja, menneskeheden som helhed skal skride frem, vokse i visdom og sjælsadel.

Sønnen bliver ikke ganske smidt på porten, han bør blot ikke længere forstås som Kristus men som mennesket Jesus, et fortræffeligt forbillede, en uforlignelig lærer af visdom. Ikke Guds søn, ikke det inkarnerede Guds ord, ikke ved sin gerning sandheden, vejen og livet - men den formidable morallærer og patent-idealist.

De rationalistiske præster holdt i øvrigt også op med at kalde sig "præster" og foretrak betegnelsen "lærere", og prædikenen kaldtes "læreforedrag." Og mennesket måtte ikke lade sig tynde af nogen indbildt syndighed, men blot lade sig lede ad rette idealistiske veje for at antræde sin selvfrelse.

Det er ikke noget nyt blandt teologer, at "synd" kan blive et ord, man undgår. Behovet for en nådig Gud, der virker frelsen, følte man sig ude over. Det var den lutherske ortodoksi, der altid kredsede om ide, som sikkert blot var middelalderlig. Hadet til den "mørke" middelalder var i det hele taget, dengang som nu, udtalt.

Man omtolkede kristendommen til en deisme og en panteisme: Gud er ikke længere en personlig fadergud, men tydes som et væsen, der svæver som en suveræn kraft ude i universet eller gennem alnaturen. Her lader han sig også med fordel aflæse.

Det var denne idealistiske rationalisme, der fremprovokerede de kirkelige vækkelser i Danmark; dem som med tiden udspaltede sig i grundtvigianisme og Indre mission. Men det gik herhjemme faktisk løs allerførst i Slesvig-Holsten. Det havde flere grunde, fortæller Lars N. Henningsen i "Værdikamp og folkeuro".

Dels var landbefolkningen her særligt velstående og derfor udpræget selvbevist, dels havde det Tyske Kancelli i København, centraladministrationens "ministerium" for Slesvig-Holsten, udset sig hertugdømmerne som stedet, hvor de rationalistiske reformer først skulle sættes igennem. En art pilot-projekt, der løb af stabelen allerede i 1797 med en ny kirkeordning for hertugdømmerne.

Af forsigtighedsgrunde fik forordningen ikke kongens signatur. Man vidste måske godt, at man optrådte udfordrende og bevægede sig ud på tynd is. Fraværet af dén underskrift kom imidlertid til at underminere dens myndighed, påpeger Henningsen.

Det var nemlig sådan, at landbefolkningen i Slesvig nok var selvstændig, stejl og trættekær, men dens udprægede vilje til konfrontation gik kun ud over de lokale myndigheder. Kongen i København omfattede den derimod med dybeste hengivenhed. Henningsen citerer rørende, skriftlige vidnesbyrd.

Stod kongen ikke som reformens officielle giver, blev deres modstand derfor særlig voldsom. Og det blev den. Protesterne begyndte i sydvest, bag digerne, og bredte sig mod nord og øst.

Og det bemærkelsesværdige er, at de ikke kun vednte sig imod forandring i gudstjenesteformen. Samtidens progressive beskrev ellers arrogant og nedladende den folkelige protest, som blot et udslag af tykpandede bønders skræk for enhver forandring. En stædig almue tålte åbenbart ingen fornyelser af ritualerne, som jo burde gøres tidssvarende, så de kunne leve op til "vor tids smag og bedre indsigt" og undgå "mystiske og uforståelige ord og orientalske talemåder", som en af reformens bagmænd formulerede det.

Men landmanden havde faktisk større teologisk tæft end tidens toneangivende teologer. Han kunne se, at ritualet også repræsenterede en tolkning af kristendommen. Det var for ham ikke ligegyldigt, at man erstattede den aronitiske velsignelse med et nyformuleret velsignelsesønske: "Herren lade eder alle daglig erfare og taknemmelig føle, hvor venlig han

er!” (sic!). For ham var det ikke nogen overfladisk trimning af gudstjenesteformen, at man ikke længere skulle fornægte djævelen. Han forlangte sine synders nådige forladelse, for han vidste, han var en synder. Han kunne ikke bruge et foredrag om dyd og moralske fortræffeligheder til noget.

Hør hvad et par husmænd fra Dynt på Broager skrev og lod cirkulere til underskrift for at standse reformen: ”Vi arme syndere beder, at vi må blive ved de gamle ceremonier, fordi mange dog derved er blevet salige.”

På Angel fortæller en præst at han blev opsøgt af 200 husfædre, der klagede over, at han ikke længere gav dem næring af evangeliet for deres sjæle og ro for deres samvittighed; de fik kun filosofisk fornuftslære, og de bad ham stå fast på den hellige bibels gamle, rene, sande evangeliske lære ud fra den augsburgske bekendelse.

Henningsen citerer kirkehistorikeren Hans Hejselbjerg Paulsen, der slår fast, at reformen ikke strandede på blot stædig oppositionslyst og modvilje mod rituel fornyelse, men på den sønderjyske befolknings alvorlige kristendomssyn og dens trofaste holden ved det nedarvede. Den mere æstetiske modstand spillede også en rolle, men den centrale grund til vreden var religiøs.

Modstanden var så voldsom, at myndighederne blev tvunget til et tilbagetog, og forordningens reformer blev gjort frivillige.

Der fandtes faktisk fromme skikkelser blandt top-embedsmændene, som i stilhed åndede lettet op. Ellers var stemningen i flertallet præget af forbitret skuffelse. Man anså udkommet som en frastødende sejr for pøbelen, og man var forargede over, at statsmagten således viste svaghed i stedet for at stå fast på en nødvendighed, som menigmand ikke kan fatte.

Var der nogen der sagde ”Brexit” og ny afstemning? Eller ”Trump” og ny optælling? Vi andre kan i dag med ærefrygt betragte den folkelige reaktion. Man var anfægtede! ”Vi arme syndere bede...” Man bliver under læsningen helt rørt over sådanne reaktioner.

Og vi må i dag konstatere, at disse seje mennesker, sammen med ligesindede nord for Kongeåen, kom til at redde kirken. Ingen kat ville jo i længden have kunnet holde ud at høre på den rationelle teologiske etiske selvfedme. De var de fremsynede, med deres virkelighedssans, mens de nominelt ”progressive” tog synet af deres egen næsetip for en sikker pejling af en fjern lykke.

Denne folkelige sans for kristendom var den, der havde tiden for sig. Deres forståelse, med blikket for menneskets synd, skulle i det 20. århundrede blive indlysende for de (bedste)

teologiske professorer, som atter besindede sig på evangelisk kristendom med dens realisme og dens åbenbaring af håbet, det eneste sted, hvor virkeligt håb er at få.

Første Verdenskrigs chokerende barbari knuste nemlig den idealistiske naivitet med dens barnagtige tillid til menneskets dyd og fornuft og dens tyrkertro på moralsk fremskridt gennem historiens gang.

Yderligere faldt fjollet human optimismes aktier med Anden Verdenskrigs rædsler, og bankerotten kom med Holocaust.

Ja, de som altid svinger som et siv for vinden, fordi de dybest set tænker sociologisk, røg jo med jødeudryddelsen over i den anden grøft og hævder nu med megen patos, at ”efter Auschwitz” må vi afskedige troen på en nådig Gud og enten blive bitre ateister eller Gud-er-død-teologer, der ordentligt kan prale med, hvordan de ser tomheden og intetheden lige i øjnene, angiveligt som de allerførste i historien.

Henningsen peger selv på paralleller fra 1797 til nutidens Folkekirke, hvor mange vil fornyelse af sprog og form; noget han omfatter med forsigtig velvilje.

Som aktivisternes modpol i dag sætter han ikke konservative lutheranere, men snarere dem, som vil gøre gudstjenesteformen mere fysisk hands on med ydre former til at tage og føle på: rigtig aske i ansigtet askeonsdag, pilgrimsvandring, lysmesser og rollespil, genindførelse af privat skriftemål, måske endda med håndspåleggelse. En gen-ritualisering, alt det med kirkens ”krop” og ”sanselighed.”

Forresten: sønderjylland blev helt ”gult” ved sidste folketingsvalg, hvor DF blev største parti i landsdelen. Sønderjyder er stadig udpræget kongetro. Eller ”royale”, som det hedder nu - med en voldsom udvidelse af det kongelige hus. Og de er stadig stejle, når det skal være, og kan lide at føre proces.

Det er en fortræffelig bog, Lars N. Henningsen har skrevet. Han har noget så sjældent for moderne historikere, som sans for kristendom. Værket er trykt på tykt og glittet papir og rigt illustreret. Dets lave pris vidner om megen fondsstøtte.

Lars N. Henningsen

Værdikamp og folkeuro – Bønder, præster og øvrighed i 1790’ernes Slesvig

Historisk Samfund for Sønderjylland

363 s.

268 kr.